

Використані джерела інформації:

1. Леонова С.В. Управління знаннями в системі формування і розвитку людського потенціалу промислового підприємства /С.В.Леонова/ [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2010_690/17.pdf
2. Марущак Н.П. Людський капітал як фактор розвитку економіки України /Н.П.Марущак/ [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.rusnauka.com/SND/Economics/14_maruschak%20n.p.doc.htm
3. Ніколайчук М.В. Проблеми інвестиційного відтворення людського капіталу України /М.В.Ніколайчук/ [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nikolaychuk.at.ua/news/problemi_investicijnogo_vidtvorennja_ljudskogo_kapitalu_ukrajini/2012-03-16-88
4. Індекс людського розвитку (звіт) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/media/PR2-HDI-2011HDI-Russian.pdf>
5. Наука за скляною стіною: чому публікації українських вчених ніхто не читає? [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/8437/>
6. Top 20 Countries in ALL FIELDS, 2001-August 31, 2011 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://sciencewatch.com/dr/cou/2011/11decALL/>
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Дегтяр А.О. Методологічні підходи формування інтелектуального капіталу для інноваційної промислової економіки /А.О.Дегтяр/ [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/E-Journals/DeBu/2010-1/doc/1/01.pdf>
9. Амоша А. И. Энергоемкость ВВП как отражение качества жизни населения / А. И. Амоша, Ю. П. Кобушкин // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины : сб. науч. тр. - Вып. 1. - Ч. 1 / Ин-т экономики промышленности НАН Украины ; Редкол.: Землякин А. И. (отв. ред.) и др. -Донецк, 2008. - С. 126.
10. Полавська Ж., Поплавський В.Інтелектуальний капітал економіки знань /Ж.Поплавська, В.Поплавський/ [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://194.44.242.245:8080/handle/123456789/382>

УДК 338.24.021.8:330.16

Небава М.І.,
к.е.н., професор,
Вінницький національний технічний університет

ПРОТИРІЧЧЯ ФОРМУВАННЯ ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ В УКРАЇНІ ЯК БАЗОВОГО СТАНДАРТУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

В статті розглядаються питання необхідності регулярного та системного наукового перегляду та обґрунтованого встановлення і надійного забезпечення прожиткового мінімуму як базового стандарту соціальної політики. Запропонований авторський підхід до формування реального прожиткового мінімуму як базової соціально-економічної гарантії й індикатора рівня малозабезпеченості та обґрунтовано напрямки його оптимізації.

В статье рассматриваются вопросы необходимости регулярного и системного научного пересмотра и обоснованного установления и надежного обеспечения

прожиточного мінімуму как базового стандарта социальной политики. Предложен авторский подход к формированию реального прожиточного минимума как базовой социально-экономической гарантии и индикатора уровня малообеспеченности и обоснованы направления его оптимизации.

The article deals with the need for regular and systematic review of scientific and reasonable installation and reliable Social Security as a basic standard of social policy. The proposed architectural approach to the formation of a real living wage as a basic social and financial security and poverty indicator and estimation of its optimization.

Вступ. Процеси суспільної трансформації, що відбуваються в Україні, спрямовані на формування та розвиток соціально орієнтованої ринкової економіки, найважливішою ознакою якої є наявність дієвої та ефективної соціальної політики. Проте ринкова двадцятирічна трансформація вітчизняної економіки має досить суперечливі результати, які не повною мірою відповідають задекларованим цілям соціально-економічних перетворень. Так, водночас із позитивними процесами, набули суспільно загрозових масштабів такі негативні явища як неприпустиме соціально-економічне розшарування населення, його маргіналізація та поширення глибокої бідності, тобто злиднів.

В умовах, за яких спостерігається певна неспроможність держави щодо гарантованого забезпечення громадянам реалізації їх основних соціально-економічних прав, закріплених Конституцією України, надзвичайно важливим та актуальним є питання поглиблення науково-теоретичних досліджень у сфері підвищення ефективності соціальної політики і соціального захисту економічно вразливих верст населення. Зокрема це стосується досліджень системи відносин і суперечностей, що виникають в процесі реалізації соціально-економічних гарантій та виявлення реальних можливостей (фінансових, організаційних, нормативно-правових) їх забезпечення державою в умовах процесу поглиблення ринкових перетворень. Зазначене потребує, перш за все, пошуку шляхів підвищення надійності та ефективності механізмів забезпечення реалізації мінімальних соціально-економічних гарантій, передусім прожиткового мінімуму як базового стандарту соціальної політики.

Стан наукової розробки проблеми. В сучасних умовах вітчизняні науковці приділяють постійну увагу проблемам дослідження соціальної політики та соціального захисту населення. Зокрема окремі проблеми теоретичного дослідження сутності соціально-економічних гарантій, визначення параметрів їх соціально припустимого, зокрема мінімального рівня, в контексті підвищення добробуту населення та подолання бідності проводили такі відомі науковці як Базилевич В., Бондар І., Борецька Н., Гнибіденко І., Гражевська Н., Грішнова О., Карлін М., Кір'ян Т., Колот А., Лагутін В., Латік В., Лібанова Е., Макарова О., Мандибура В., Новіков В., Онікієнко В., Палкін Ю., Папієв М., Ревенко А., Соколик М., Тропіна В., Чухно А. та ін.

Водночас малодослідженими економічною теорією є питання, пов'язані із поглибленням розуміння сутності відносин та процесів, що охоплюються науковими категоріями «соціально-економічні гарантії», «мінімальні соціальні гарантії», «соціально-економічні стандарти», «прожитковий мінімум» та ін.

До цього часу продовжують існувати суперечливі підходи до теоретичного розуміння економічної природи прожиткового мінімуму як соціально-економічного гарантованого стандарту, його категоріального наукового відображення, а також практичного формування змісту та системи внутрішнього структурування і обґрунтування складових елементів суспільного механізму реалізації прожиткового мінімуму (організаційно-економічного, соціально-мотиваційного, інституційного та ін.).

В реалізації активної вітчизняної соціальної політики є ряд проблем щодо встановлення та застосування прожиткового мінімуму як базового стандарту, для визначення державних соціальних гарантій та решти стандартів у сфері доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, освіти і охорони здоров'я [1]. Це безумовно гальмує процес запровадження соціально ефективних механізмів надання населенню соціально-економічних гарантій за всім спектром, який притаманний цивілізованому суспільству, що дозволить забезпечити оптимальну реалізацію в умовах ринкової трансформації принципів соціально-економічної справедливості.

Потребує також подальшого методологічного обґрунтування існуюча ієрархічна підпорядкованість та системна класифікація категорії «прожитковий мінімум» з іншими категоріями, що входять до соціально-економічних гарантій і стандартів із урахуванням впливу на них соціально-економічної політики. Зрештою поверхневе або «викривлене» розуміння сутності цих категорій неминуче призводить до неадекватного сприйняття реальної складності існуючих соціально-економічних процесів законодавчою та виконавчою гілками державної влади. Внаслідок цього загострюються проблеми гарантованого забезпечення соціально-економічних прав населення, що може посилювати суспільну нестабільність, загострювати конфлікти. До того ж недостатній рівень наукового узагальнення та практичного використання цінного зарубіжного досвіду у сфері гарантованого забезпечення соціально-економічних прав громадян, не сприяє розбудові ефективної вітчизняної системи соціального захисту малозабезпечених верств населення.

Мета дослідження. Метою дослідження є теоретичний аналіз прожиткового мінімуму як базового соціально-економічного стандарту та гарантії, що забезпечується і контролюється державою та виявлення конкретних механізмів його реалізації і шляхів підвищення дієвості в умовах трансформаційних економічних змін, визначення ролі і місця в

соціальної політиці держави, а також в системі соціального захисту малозабезпечених верств.

Реалізація цієї мети передбачає визначення найбільш суперечливих аспектів вибору структури прожиткового мінімуму як соціально-економічного індикатора та пошуку шляхів розв'язання протиріч, що виникають у процесі визначення та нормативно-правового закріплення оптимальних вартісних і натуральних показників структури прожиткового мінімуму як результату дієвої соціальної політики. Потребує також здійснення оцінки надійності механізму визначення соціально припустимого рівня мінімального соціального гарантування та його практичного надання.

Виклад основних результатів дослідження. Поняття прожиткового мінімуму з'явилося в ХІХ ст. на хвилі критики пануючого суспільно-економічного укладу. В ході спостережень за працею найманих працівників у налаштованих по-реформістськи інтелігентів виникла ідея підрахувати, скільки необхідно представнику сучасного суспільства для елементарного фізичного виживання. Прожитковий мінімум спочатку розраховувався не лише в статистичних цілях, але й для визначення конкретних політичних вимог. Стало зрозуміло, яку долю створеної робітниками додаткової вартості необхідно їм повернути у вигляді заробітної плати, щоб вони продовжували функціонувати.

З вимогами виплачувати робітнику не менше визначеної мінімальної суми виступали, в першу чергу ліберали і консерватори, які мали стремління зупинити нераціональну експлуатацію, яка виснажувала робочу силу і тим самим зберегти пануючі порядки від революційних потрясінь. Так, поняття мінімального доходу, який повинен співпадати з прожитковим мінімумом, стало на якийсь час центральним для католицького соціального учення. У 1891 році Папа Римський Лев ХІІІ, підкреслюючи непорушність права на приватну власність, в той же час заявив, що держава повинна забезпечити громадянам прожитковий мінімум.

З часом боротьбу за прожитковий мінімум підхопили профспілки і соціал-демократичні організації. В Західній Європі прожитковий мінімум з'явився в 50–60-их роках ХХ століття, не в результаті вольового рішення чиновників, а як наслідок активної боротьби. Профспілки і ліві сили добились прийняття певного бар'єру, нижче якого дохід людини знижуватись не повинен. Хоча, навіть сьогодні в умовах інтенсивної імміграції трудових ресурсів в Європі є поширеним спосіб ігнорування цього бар'єру, зокрема працедавці уможливлються легально платити менше саме іммігрантам.

Згідно з Законом України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору

непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [2, ст.1]. Прожитковий мінімум в Україні визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність.

Соціально-економічна роль прожиткового мінімуму визначається тим, що він застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України;
- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;
- встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Формування наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг базується на законодавчо оформлених принципах [2, ст. 3].

За Законом «Про прожитковий мінімум», склад споживчого кошику, тобто набору товарів та послуг, необхідних для задоволення першочергових потреб людини, повинен змінюватися не менше одного разу в п'ять років. Однак, переглядався споживчий кошик останній раз лише у 2000 році.

Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-суспільної експертизи набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів та послуг.

Прожитковий мінімум щорічно затверджується Верховною Радою України в Законі про Державний бюджет України на відповідний рік.

Органами місцевого самоврядування для оцінки рівня життя в регіоні, розробки та реалізації регіональних соціальних програм, визначення права на соціальну допомогу, яка фінансується за рахунок місцевих бюджетів, може затверджуватись прожитковий мінімум, який повинен бути не нижче встановленого законом.

Мінімальний споживчий бюджет – це набір продовольчих і непродовольчих товарів і послуг у натуральному і вартісному вираженні,

що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини.

Споживчий кошик – асортимент товарів, що характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людини або сім'ї. Такий набір використовується для розрахунку мінімального споживчого бюджету, виходячи з вартості споживчого кошика у діючих цінах. Споживчий кошик служить також базою порівняння розрахункових і реальних рівнів споживання.

Формуванням споживчого кошика займається Кабінет Міністрів України.

На основі даних по споживчому кошику та споживчому бюджеті розраховуються такі показники, як мінімальна зарплата і мінімальні пенсії.

Ціна споживчого кошика залежить від рівня роздрібних цін на товари і тарифів на платні послуги (наприклад, комунальні платежі). Ця практика відома у всьому цивілізованому світі. З кожного виду потреб до розрахунку включають придбання відносно дешевих товарів, як правило, за державними фіксованими цінами. Якщо, наприклад, на ринку даний продукт або послуга продається за більш низькими цінами, за основу береться найнижчий рівень.

Поняття споживчого кошика існує у багатьох країнах світу. Зауважимо, що ціна і національні особливості споживчого кошика в кожній країні свої: скажімо, споживчий кошик американця нараховує 300 продуктів і послуг, француза – 250, англійця – 350, німця – 475. Український споживчий кошик нещодавно був розширений до 297 найменувань продуктів.

У США, наприклад, особливе місце серед споживчих бюджетів займає бюджет Геллера, що характеризує «загальноприйнятий рівень життя», заснований на наборі тих товарів та послуг, які громадська думка вважає в даний час необхідними для здорового і досить комфортного життя. Тому розміри цього бюджету істотно перевищують середній рівень споживання країни.

Взагалі раціональний споживчий бюджет має відображати споживання товарів і послуг, забезпеченість предметами культурно-побутового та господарського призначення у відповідності з науково обґрунтованими нормами та нормативами задоволення раціональних (розумних) потреб людини. Враховуючи такий підхід раціональною може бути така структура: продукти харчування не повинні перевищувати 30%, непродовольчі товари 47% (із них тканини, одяг, взуття 20%; меблі, предмети культури і побуту 18%; інші товари 9%) і всі послуги 23%. Фактична ж структура споживання населення далека від раціональної. За даними Міністерства економіки України, в споживчому кошику зразка 2006 року продукти займають 64,3%, послуги – 20,2% (в т.ч. житлово-комунальні послуги – 8,1%, зв'язок – 1,6%, міський транспорт – 1,8%, залізничний – менше 0,5%), непродовольчі товари – 15,5%. В день українцям пропонується з'їсти близько 106 грамів хліба, 10 грамів

макаронних виробів, 5 грамів гречки, половину яйця, 250 г картоплі, 5,5 грамів сала й 25 грамів ковбаси [3].

На недостатньому рівні закладені такі витрати, як оплата комунальних послуг, платне лікування, платна освіта, і ніяк не згадані потреби в особистому розвитку та відпочинку. Для порівняння, до споживчого кошику Великобританії нещодавно включили котлети по-київськи. У світовій практиці структуру кошика переглядають раз в 4-5 років, у нас же, хоча формально мають діяти так само, проміжки затягуються до десяти років.

Нещодавно Кабінет Міністрів України обговорював внесення в асортимент споживчого кошика пілососів і мобільних телефонів, причому рішення так і не було прийняте. Домінувала точка зору, якщо пілосос є допустимим, то мобільні телефони – вже є надлишковими. На жаль, існує точка зору, згідно якої прожитковий мінімум – це мінімально прийнятний рівень життя, який гарантує держава. Мовляв, якщо людина хоче розвиватися та мати накопичення, то вона має досягати цього своїми зусиллями. Звідси робиться висновок, що потрібно збільшувати не прожитковий мінімум, а мінімальну зарплату.

Не варто забувати, що споживчий кошик в Україні встановлювали і встановлюють за методологією Ленінградського інституту гігієни праці 1990 року. Експерти вважають, що якщо поррахувати реальні витрати на асортимент споживчого кошику і прийняти їх на державному рівні, то видаткова частина бюджету збільшиться в 3-5 разів.

Повертаючись до порівняння, у США місячний прожитковий мінімум становить близько 700 доларів, а мінімальна зарплата – 1230 доларів на місяць. При цьому в країнах Європи найнижча мінімальна зарплата – в Болгарії (92 євро), а найвища – в Люксембурзі (1570 євро). Тож не дивно, що згідно з даними експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), 46% населення колишніх радянських республік та інших східноєвропейських країн живуть за межею бідності [3].

За даними статистики в Україні за останні два роки вартість споживчого кошика зросла понад 50%. За прогнозними даними експертів споживча інфляція в Україні буде зростати, починаючи з другого кварталу 2011 року. Такий прогноз базується на перегляді адміністративно регульованих тарифів на комунальні послуги, підвищення цін на бензин і нестабільність цін на продукти харчування – всі ці фактори вплинуть на подальше прискорення споживчої інфляції у 2011 році.

Отже, необхідність перегляду принципів формування, розмірів прожиткового мінімуму в Україні, постійного перегляду його структури вже давно назріла. В нинішньому вигляді цей базовий показник недієздатний і неспроможний задовольнити ні одну із покладених на нього законодавчо затверджених функцій.

Зауважимо, що виходячи з суті прожиткового мінімуму як вартісної оцінки споживчого кошика, у світовій практиці поширено вжиття різних

подібних термінів. В деяких країнах (Росія, Казахстан) застосовують термін «фізіологічний прожитковий мінімум», тоді як в інших (Литва, Білорусь, Естонія) використовують «соціальний». Якщо фізіологічний, чи біологічний, прожитковий мінімум – це витрати на набір товарів і послуг, без яких організму людини загрожує смерть від голоду, виснаження тощо, то в соціальний набір включаються і речі, які необхідні людині для збереження її як істоти соціальної, тобто не лише харчування і одяг, але й житло, відпочинок, транспорт і тому подібне. В переважній більшості країн світу прожитковий мінімум є важливим елементом бюджетного процесу. В Україні, зокрема, виходячи з розміру прожиткового мінімуму визначається рівень мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, виплат по безробіттю, державної допомоги по догляду за дітьми тощо.

На сьогодні для України проблема прожиткового мінімуму, перш за все, знаходиться у визначенні його структури. В нашій країні прожитковий мінімум складається з витрат по трьом статтям: на набір продовольчих товарів, який складається лікарями-фізіологами, на набір непродовольчих товарів і на список послуг, який формується медиками, економістами і статистиками. Все це має готувати Міністерство економіки і надалі представляти результати для експертизи трьохсторонньої експертної комісії, яка складається із чотирьох представників держави (на рівні заступників міністрів), чотирьох делегатів від роботодавців і чотирьох профспілкових діячів. Комісія має розглянути пропозиції міністерства, внести при необхідності зміни і затверджений список передати в Кабмін для остаточного затвердження. Вся ця процедура повинна проходити згідно закону не рідше чим раз в п'ять років – з метою своєчасного відображення змін в структурі споживання. Водночас на практиці перелік затверджених Постановою Кабміну № 656 в 2000 році досі не переглядався ні разу [4]. Хоча комісія в 2005 році затвердила і відправила узгоджений варіант в Кабмін, але й донині використовуються норми прожиткового мінімуму одинадцятирічної давнини.

Варто особливо враховувати, що прожитковий мінімум як стандарт, по-перше, означає, що його необхідно розраховувати виходячи із задоволення базових потреб, а не виходити з можливостей економіки, адже в такому випадку необхідно вводити поняття «кризовий» або «некризовий» прожитковий мінімум. По-друге, з часом, життєві стандарти змінюються доволі динамічно, які фіксуються статистичним відомством. Так, за даними Держкомстату, на 100 сімей в середньому припадає 149 мобільних телефонів. Адже мобільний зв'язок зробив у своєму розвитку великий крок, і значною мірою витіснив стаціонарні телефони, зокрема телефонізація села сьогодні фактично зупинена за незатребуваністю, і вже сьогодні 50% сільського населення володіють мобільними апаратами [5].

В наборі 2000 року також міститься чорно-білий телевізор, але технічний прогрес його безумовно витіснив кольоровим. З іншого боку незрозумілою є позиція розробників, які до телебачення не включають в

кошик антени, які Держкомстат ігнорує як кімнатні антени, які приймають сигнал. До того ж сьогодні переважна більшість населення користується супутниковими антенами чи кабельним телебаченням. Останні держчиновниками не включаються в набір прожиткового мінімуму тому, що є атрибутом заможного життя, що є невиправданим.

Одним із гострих питань структури прожиткового мінімуму є питання обліку вартості житла. Питання полягає в тому, що в діючому нині складі базового кошику враховано, що в Україні нині у всіх громадян є власне житло і витрачають кошти вони можуть лише на його утримання (комунальні послуги). Однак, тут не враховуються такі складні питання, як порушення санітарних норм проживання, тіснота, адже деякі житло орендують, деякі отримують житло в кредит тощо. До речі і Закон «Про прожитковий мінімум» вимагає врахування при складанні базового набору потребу громадян в житлі. Особливо ця проблема гостро стоїть для молоді. За деякими оцінками фахівців, на оренду квартири в Україні необхідно передбачити не менше 200 дол. в місяць [6, с.23]. У світовій практиці нормою вважається внесення в місячний базовий список 1% від середньо ринкової вартості однокімнатної квартири для однієї людини (чи двокімнатної квартири для 2-3-ох чоловік.

Важливою проблемою структури прожиткового мінімуму є включення в список витрат на виплату різних податків і відрахувань. Сьогодні прожитковий мінімум враховує необхідність сплачувати обов'язкові соціально-страхові внески, але не 15% податок на доходи фізичних осіб. До речі так було не завжди: в кошику 2005-2007 рр. ПДФО враховувався в кошику, але потім перестав враховуватись і, як результат, вартість базового кошика знову ж таки занижувалась.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» встановлено нові розміри прожиткового мінімуму на цей рік, зокрема для працездатних осіб з 1 січня 2011 року він становить 941 грн. [7].

Таблиця 1

Прожитковий мінімум у 2011 році, в грн.

Соціальні і демографічні групи населення	Розмір прожиткового мінімуму			
	01.01.2011 – 31.03.2011	01.04.2011 – 30.09.2011	01.10.2011 – 30.11.2011	01.12.2011 – 31.12.2011
Діти віком до 6 років	816	832	853	870
Діти віком від 6 до 18 років	977	997	1022	1042
Працездатні особи	941	960	985	1004
Особи, які втратили працездатність	750	764	784	800
Загальний показник	894	911	934	953

Наряду з цим, сьогоднішній варіант структури прожиткового мінімуму в його гіпертрофованому вигляді має обходитись значно дорожче чим заявлено в Держбюджеті 2011 року. Виходячи з процедури прогнозування рівня прожиткового мінімуму підраховується вартість всіх складових на даний момент і перемножується на плановий індекс інфляції. Наприклад, ріст індексу споживчих цін протягом 2011 р. урядом запланований на рівні 8,9%, а за прогнозами фахівців цей рівень становитиме до 12,5%. До речі, наприклад, в цінах вересня 2010 р. прожитковий мінімум складав 952 грн., тоді як законодавець заклав на цей місяць його розмір 843 грн. Однак навіть при цих розрахунках, рівень прожиткового мінімуму на цей рік, розроблявся в жовтні, мав би розраховуватись так: до жовтневих цін приплюсувати прогнозний ріст їх до кінця року при множенні цього результату на 1,089 (урядовий прогноз інфляції на 2011 рік).

З 1 січня 2011 року прожитковий мінімум закладений для працевдатних осіб на рівні 941 грн., але з врахуванням ПДФО, цей показник міг би зрости до 1168 грн. А з врахуванням оновленого набору закладених товарів і послуг, з вимогами Федерації профспілок України, прожитковий мінімум сьогодні мав би рівнятися 2004 грн. А офіційний показник пересіче відмітку 1000 грн. лише аж до кінця 2011 р., коли реальний прожитковий мінімум на цей час складе в Україні не менше 2120 грн., тобто вдвічі перевищить номінальний [6, с. 24].

Непотрібно забувати очікуване лавинне підвищення комунальних тарифів внаслідок запланованого підвищення цін на газ і електроенергію для населення.

На думку фахівців Центру економічних досліджень Інституту проблем глобалізації і соціального руху, нижня планка реального прожиткового мінімуму для України знаходиться на рівні 500 дол. на місяць [6, с. 24].

Таблиця 2

Динаміка змін прожиткового мінімуму в Україні в 2000-2011 роках, в грн.

Період	Загальний показник	
	Прожитковий мінімум	Працевдатні особи
01.12.2011	953,00	1004,00
01.01.2011	894,00	941,00
01.12.2010	875,00	922,00
01.10.2010 – 30.11.2010	861,00	907,00
01.07.2010 – 30.09.2010	843,00	888,00
01.04.2010 – 30.06.2010	839,00	884,00
01.01.2010 – 31.03.2010	825,00	869,00
01.11.2009 – 31.12.2009	701,00	744,00
01.01.2009 – 31.10.2009	626,00	669,00
01.10.2008 – 31.12.2008	626,00	669,00
01.07.2008 – 30.09.2008	607,00	649,00
01.04.2008 – 30.06.2008	605,00	647,00

01.01.2008 – 31.03.2008	592,00	633,00
01.10.2007 – 31.12.2007	532,00	568,00
01.04.2007 – 30.09.2007	525,00	561,00
01.01.2007 – 31.03.2007	492,00	525,00
01.10.2006 – 31.12.2006	472,00	505,00
01.04.2006 – 30.09.2006	456,00	496,00
01.01.2006 – 31.03.2006	453,00	483,00
01.01.2005 – 31.12.2005	423,00	453,00
01.01.2004 – 31.12.2004	362,23	386,73
01.01.2003 – 31.12.2003	342,00	365,00
01.01.2002 – 31.12.2002	342,00	365,00
01.01.2001 – 31.12.2001	311,30	331,05
01.01.2000 – 31.12.2000	270,10	287,63

Неможливість української економіки забезпечити наблизений до реальності розрахований прожитковий мінімум призвело до введення в державний оборот терміну «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», що було введено розпорядженням Президента України № 110-рп «Про покращення соціального захисту малозабезпечених сімей» ще в 2001 р., що дозволяло надавати допомогу на рівні, який був доступний державі. Хоча це передбачалось як тимчасовий захід, але й він діяв в бюджеті в 2011 року.

В такому вигляді прожитковий мінімум, на нашу думку, взагалі непотрібен. Оскільки повністю адекватні виплати за його вимогами неможливо в наших умовах, в повному обсязі, тоді він не виконує головне своє призначення – відображення статистичних даних.

На думку експертів Міжнародного центру перспективних досліджень [6, с. 25] структуру прожиткового мінімуму пропонується визначати на основі опитування громадян. Для статистичних цілей подібні опитування вже проводяться Держкомстатом. За їх даними можна судити про щомісячні доходи населення. Відомо, скажімо скільки продовольчих і промислових товарів споживає середньостатистичний українець (Див. табл. 3-4). Але чомусь на практиці це не враховується.

Таблиця 3

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах в розрахунку на одну людину (в середньому в місяць, 2009 р., кг)

Продукти харчування	Кількість
Молоко і молочні продукти	19,8
Овочі і баштанні	10,1
Хліб і хлібні продукти	9,3
Картопля	8,0
М'ясо і м'ясопродукти	4,8
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	3,6
Цукор	3,2
Олія та інші рослинні жири	1,9
Риба і рибопродукти	1,8

Таблиця 4

Наявність в домогосподарствах окремих товарів довгострокового використання (в середньому на 100 домогосподарств, 2008 р., шт.)

Окремі товари довгострокового використання	Кількість
Мобільні телефони	149
Кольорові телевізори	107
Холодильники і морозильники	106
Пральні машини	84
Електропилососи	74
Велосипеди і мопеди	48
Фотоапарати	38
Швейні машини	31
Магнітофони	20
Мотоцикли	3

Окрім того, Держкомстат прораховує структуру витрат окремо для різних верств населення. Наприклад, міські жителі заробляють і витрачають більше, чим сільські. Тому ні для однієї з вказаних категорій не є вірними середні по країні показники доходів і витрат.

Важливо також враховувати різницю між багатими і бідними. Наприклад, грошові доходи в структурі загальних доходів домогосподарств в середньому по Україні склали 87,4%. Але для найбідніших 10% населення доля грошових доходів була рівною всього 76%, із них на зарплату приходилось 38,1%. Зато доля натуральних доходів у них складала аж 12%, хоча в середньому по країні – 6,1% (Див. табл. 5). А в найбагатших 10% гроші в структурі доходів відіграють більшу роль: на них приходиться 91,4%, із яких 49,7% – зарплата.

Таблиця 5

Структура сукупних витрат домогосподарств, %

Стаття витрат	Всі домогосподарства (всього витрати – 3014,0 грн.)	Найбагатші 10% (всього витрати – 5138,5 грн.)	Найбідніші 10% (всього витрати – 2203,9 грн.)	Домогосподарства, витрати яких нижчі прожиткового мінімуму (825 грн., всього витрати – 2389,6 грн.)
Продукти харчування і безалкогольні напої	53,0	37,8	63,3	61,8
Алкогольні напої	1,6	1,9	1,2	1,3
Тютюнові вироби	1,7	1,2	2,6	2,4
Одяг і взуття	5,4	5,6	5,2	5,0
Житло, вода, електроенергія, газ і інші види палива	11,0	8,5	10,9	11,1
Предмети домашнього споживання, побутова	2,0	2,6	1,3	1,5

техніка і поточне споживання житла				
Охорона здоров'я	3,4	4,7	2,9	2,8
Транспорт	3,2	4,0	2,2	2,3
Зв'язок	2,5	2,5	2,2	2,4
Відпочинок і культура	1,5	2,2	0,9	1,1
Освіта	1,5	1,4	1,3	1,3
Ресторани і готелі	1,7	3,0	1,1	1,2
Різні товари і послуги	2,3	2,8	1,9	1,9
Неспоживчі сукупні витрати (допомога рідним тощо, вклади в банки, покупка цінних паперів, будівництво і ремонт і т.д.	9,2	21,8	3,0	3,9

Структура витрат теж значно різниться а, враховуючи це, уможлиблюється скласти декілька «кошиків», що було б набагато кориснішим, чим нинішній один усереднений.

На нашу думку, окрім поділу на багатих і бідних, на місто і село, варто приймати до уваги і регіональні відмінності. Це стосується особливо житла тощо. Приклади такої диференціації є. Скажімо в Болгарії для визначення прожиткового мінімуму пропонуються зразу ж шість мінімальних споживчих кошиків.

Крім того, варто було б прожитковий мінімум визначати в розрахунку не на одного громадянина, а на домогосподарство. Так прийнято, наприклад, в Литві. В Польщі Інститут праці і соціальної політики окремо підраховує кошик для шести типів працюючих домогосподарств і двох типів домогосподарств пенсіонерів – в залежності від кількості людей. А в США домогосподарство – основа не лише статистики і соціальної допомоги, але й податкової політики.

З точки зору допомоги малозабезпеченим з низьким прожитковим рівнем існують різні способи цього. Наприклад, в США і Великобританії людям, чий дохід нижче встановленого рівня, представляється «податковий кредит» – по суті, таж грошова допомога, але проведена через податкову службу. В будь-якому разі щодо прожиткового мінімуму, то він має відображати достовірну оцінку базових потреб громадян.

Світовий досвід засвідчує, що соціальна функція держави загалом, і особливо в умовах кризових періодів, переважно спрямовується на: 1) посилення задоволення потреби в соціальних гарантіях; 2) необхідність встановлення обґрунтованих та законодавчо-регульованих соціальних нормативів, створення комплексної системи соціального захисту населення на перспективу; 3) визначення граничних рівнів зростання «соціальних витрат», ігнорування яких може стати значною перешкодою до просування реформ.

Забезпечення цих умов має відбуватися шляхом впорядкування та вдосконалення існуючих в державі ще з попередніх часів різних нормативів фінансових та матеріальних витрат, які по-перше, ще є

далекими від сучасних соціально-економічних реалій; по-друге, використовуються з причин їхньої невідповідності, враховуючи існуючі умови та економічні можливості держави; і по-третє, інституційних змін в системі держави, що призводять до значних змін у джерелах формування державного і місцевих бюджетів, а загальна економічна ситуація впливає на обмеження джерел фінансування соціальних витрат.

Практика засвідчує, що недотримання державою соціально-економічних прав щодо малозабезпечених верств населення проявляється за умов, коли вартісні величини мінімальних соціально-економічних гарантій встановлюються на рівні, нижчому від того, на який громадяни мають право, що безпосередньо закріплене в основному законі (конституції). Саме тому вкрай важливо чітко визначити вартісні індикатори різних проявів малозабезпеченості.

Висновки. Отже, прожитковий мінімум як базовий стандарт соціальної політики відноситься до категорій не тільки соціально-трудова, але й розподільних відносин. Прожитковий мінімум – це специфічний товар, на який існує попит споживачів, у регулювання якого зобов'язана втручатися держава. Тому, соціальна політика являє собою комплекс заходів щодо виявлення причин соціальних ризиків, оцінки можливого впливу на них на різних етапах прояву, а також забезпечення мінімальних соціальних гарантій відповідно економічним умовам суспільної системи, зокрема забезпечення прожиткового мінімуму.

Водночас прожитковий мінімум є індикатором, що визначає такий стан глибини бідності, коли вона стає загрозливою для відтворення людини, а саме, коли ресурси (грошові та натуральні), які отримуються для забезпечення потреб життєдіяльності стають настільки обмеженими, що відтворення перетворюється на свій антипод – деградацію (соціальну та фізичну) людини, що перебуває у стані злиднів.

На зміну огульній соціальній політиці повинна прийти політика мінімальної цільової підтримки тих громадян, доходи яких знаходяться нижче встановленого гарантованого рівня. І ефективна соціальна політика вимагає аналізу всього логічного ланцюга від виникнення і розвитку соціальних потреб до їх задоволення. Підкреслюючи пріоритет держави у вирішенні соціальних проблем, не варто зводити до мінімуму роль інших суспільних інститутів, а також самого працівника в забезпеченні особистого соціального захисту

У сучасній соціальній політиці України існує ряд проблем щодо встановлення та застосування прожиткового мінімуму як базового стандарту, для визначення державних соціальних гарантій та решта стандартів у сфері доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, освіти і охорони здоров'я. Першою проблемою є недосконалість методики обчислення прожиткового мінімуму, зокрема використання громіздкого і морально застарілого

переліку повного набору товарів, які має споживати людина. Методика його розрахунку потребує спрощення, орієнтації на сучасні стандарти споживання та передбачення автоматичного коригування прожиткового мінімуму відповідно до змін у структурі споживання населення, з урахуванням динаміки цін на товари та послуги споживчого призначення. По-друге, залишається сама сутність прожиткового мінімуму: чи є це дійсно мінімальний розмір споживання, який можна вважати межею бідності, або це все ж раціональні норми споживання? Таким чином, сьогодні не визначена як ідеологія прожиткового мінімуму так його призначення, так і існує потреба в оновленні методології його розрахунку.

Причому при визначенні структури показників стану малозабезпеченості необхідно враховувати щонайменше три внутрішньо окреслені рівні недоспоживання, що характеризують якісно відмінні умови статусу життя людини: рівень бідності, рівень злиднів і рівень фізіологічного виживання (надзлидні). Кожному з означених рівнів відповідає власний індикатор, що кількісно визначає межу переходу одного якісного стану недоспоживання в інший. До числа цих показників належать мінімальний споживчий бюджет (або межа малозабезпеченості), прожитковий мінімум (або межа злиденності) і фізіологічний мінімум (або межа фізіологічного виживання). Враховуючи обмежені економічні можливості держава може зменшити гарантований (тобто соціально припустимий) рівень мінімальних гарантій нижче від мінімуму відтворювальної достатності.

Наступними кроками у науковому дослідженні мають бути подальше методологічне обґрунтування існуючої ієрархічної підпорядкованості та системної класифікації категорії «життєвий мінімум» з іншими категоріями, що входять до соціально-економічних гарантій і стандартів із урахуванням впливу на них соціально-економічної політики.

Використані джерела інформації:

1. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
2. Закон України «Про життєвий мінімум» / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999. – № 38, ст. 348 }{ із змінами, внесеними згідно із Законами № 2505-IV від 25.03.2005, ВВР, 2005. – № 17, № 18–19.
3. Споживчий бюджет і життєвий кошук. Назва з екрану. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mojazarplata.com.ua/ua/main/minimum-wage/spojyvchiy-budget>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня № 656, 2000 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=656-2000-%EF>.
5. Наявність в домогосподарствах окремих товарів тривалого користування. Держкомстат України 1998-2010. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/Ndt2006_u.htm.
6. Джентельменский напор / Бизнес, № 1–2, 17.01.11. – С. 22–25.
7. Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік», № 2857-VI, 23 грудня 2010 року.

8. Небава М. І. Формування та використання системи соціальних стандартів і гарантій у перехідній економіці // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. Випуск 109–110. – 2001. – С. 87–91.
9. Батажок І. Я. Соціально-економічні гарантії в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Батажок Світлана Григорівна / Київ. – 2007. – 20 с.
10. Структура сукупних витрат. Держкомстат України 1998-2010. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
Споживання продуктів харчування в домогосподарствах. Держкомстат України 1999-2009. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

УДК 33.025.12:378

Підкамінний І. М.,
к.е.н., доцент, Київський національний
торговельно – економічний університет;
Підкамінна О. В.,
нач. сектору внутрішнього аудиту,
ПВНЗ «Мистецький інститут художнього
моделювання та дизайну ім. С. Далі», м.Київ

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

В статті розглянуто сутність фінансового контролінгу та питання, пов'язані із його застосуванням у вищих навчальних закладах. Результати наукового дослідження, що розглянуті у статті, дали змогу зробити висновки про необхідність і реальність в умовах кризової ситуації на ринку освітніх послуг в Україні впровадження системи фінансового контролінгу у вищих навчальних закладах.

В статье рассмотрены сущность контроллинга и вопросы, связанные с его применением в высших учебных заведениях. Результаты научного исследования, рассмотренные в статье, позволили сделать выводы о необходимости и реальности в условиях кризисной ситуации на рынке образовательных услуг в Украине внедрение системы финансового контроллинга в высших учебных заведениях.

The paper considers the essence of financial controlling and issues related to its use in higher education. The research results that are considered in the article made it possible to draw conclusions about the necessity and reality in a crisis situation in the education market in Ukraine, introduction of financial controlling in universities.

Актуальність проблеми. Система вищої освіти та вищі навчальні заклади (ВНЗ) є складовою частиною соціально – культурної сфери будь – якої країни, що зумовлюють певні особливості в проектуванні та функціонуванні управління ними на макро– та мікроекономічному рівнях.

На макроекономічному рівні система вищої освіти та ВНЗ жорстко регулюються державою, особливо щодо стандартів освітніх послуг (їх змісту та якості) і грошових потоків (у державних ВНЗ).

Державне регулювання вищої освіти в Україні висуває високі вимоги